

Summary

"Our Little Floating Republic"
On Scandinavianism as a Protest Movement

Scandinavianism was a movement combining liberalism and nationalism, which developed during the 1830s and 1840s. It was primarily among students in Sweden and Denmark that the idea of a Scandinavian union was adopted, a union which would be able to stand up to Russia and Germany. Yet, the ideological content of Scandinavianism caused uneasiness among the governments in Sweden and Denmark. Consequently the adherents of Scandinavianism were considered revolutionaries. This anxiety can scarcely be explained solely on the basis of ideological content. The concrete actions of the students were equally as important for the concern which arose as a result of their activities. They combined the cultural attributes of different social groups and thus represented an innovative force. At the same time their actions did not follow society's norms for student conduct. The innovative character became even more explosive when the Scandinavianists chose special arenas to publicize their actions. They made their policy public, bringing it to places which were dangerously close to the people. After a few years the Scandinavianists were "tamed" when the established middle class became associated with them, at the same time that their ideas found their way into traditional politics. This acceptance was not entirely negative; rather it showed that a group which earlier had been marginal was able to influence established society.

Translation: Marie Clark Nelson

Artur Hazelius och Fosterländsk läsning för barn och ungdom

Av Lars Wolf

Då *Läsebok för folkskolan* kom ut 1868, blev den från början en så stor framgång, att alla andra försök att lansera läseböcker för bruk i den obligatoriska skolan mer eller mindre misslyckades och detta under lång tid framåt. Denna "statens läsebok", som den ibland kallades, har fått sin historia berättad några gånger. Senast och mycket utförligt har Lars Furuland behandlat ämnet. I *Ljus över landet* (1991) får läsaren en utförlig beskrivning gällande främst tillkomst och innehåll men även en genomgång av kritiken av boken, något som visserligen ledde till omfattande

bearbetningar men också efter några decennier till en förlorad monopolställning.

I sin framställning nämner Lars Furuland att Artur Hazelius, en av dem som stod bakom läseboken, samma år som denna kom ut själv lät utge en antologi, *Fosterländsk läsning för barn och ungdom*. Historien kring den är i dag närmast okänd.

Artur Hazelius (1833–1901) är i dag mest känd som skaparen av Nordiska museet och Skansen. Sitt intresse för svensk kultur, från början främst allmogekultur,

grundlade han under resor och fotvandringar, först under skolfrierna i Stockholm, sedan mellan universitetsterminerna i Uppsala. Han blev då allt mer uppmärksam på att den fortskridande industrialiseringen skulle kunna bli ett hot mot denna kultur. Hans slutsats blev så småningom, att det var hög tid att börja samla in typiska föremål och nedteckna traditioner. Detta insamlingsarbete resulterade i ett svenskt etnografiskt museum 1872. 1880 omvandlades detta till stiftelsen Nordiska museet. Senare, 1891, invigdes en friluftsavdelning till museet, alltså Skansen.

Allt detta kan inhämtas i gängse uppslagsböcker. I fortsättningen vill jag dock koncentrera mig på Artur Hazelius före 1872, ett år som fungerar som en vattendelare i hans liv. Det var nämligen då han på allvar började ägna sig åt den etnografiska samlarverksamhet som kom att göra hans namn känt för eftervärlden.

Efter skolstudier i Stockholm kom han 1854 till Uppsala, där han avlade studentexamen. Därefter vidtog studier i bland annat svensk klassisk litteratur, svensk historia och geografi samt estetik. Under den senare delen av studietiden koncentrerade han sig på nordiska språk. 1860 disputerade han på en till omfånget ringa avhandling, *Inledning till Hávamál eller Odens sång*.

Trots möjligheterna att göra en universitetskarriär valde Hazelius att lämna Uppsala och ta tjänst som modersmållärare i Stockholm, först vid Nya Elementarskolan i Stockholm och från 1864 som lektor vid Seminarium för bildande af lärarinnor, senare Högre lärarinneseminarier. Vid sidan av denna lärargärning odlade han det stora intresse för språkfrågor, inte minst då rättstavning, som väckts i Uppsala. När han så 1869 valdes till sekreterare i det Nordiska rättstavningsmötet, drogs han också in i just en rättstav-

ningsstrid. Där representerade han en tämligen radikal hållning och förespråkade stavningsförenklingar. Hans insatser på detta område har renderat honom namn av märkesman i den svenska rättstavningens historia.

Som språkman verkar det som om Artur Hazelius starkt hade påverkats av Uppsalas lärdomsljus vid den här tiden, filosofiprofessorn Christoffer Jacob Boström, vars föreläsningar Hazelius flitigt besökte. Den känsla för det förflutna, den patriotism som han då insöp, kom att starkt färga hans inställning till språket. Minst lika mycket betydde i detta sammanhang hans kontakt med skandinavismen, som vid mitten av 1800-talet nådde sin höjdpunkt, manifesterad i form av stora studentmöten i bland annat Uppsala. Det är alltså inte av en händelse som hans antologi kom att få ordet "fosterländsk" i titeln.

Av vad som hittills sagts kan man få ett intryck av att Artur Hazelius i sin egen skap av modersmållärare främst var intresserad av den ena delen av ämnet, svenska språket. Detta är fel. Hans insatser som litteraturlärare var nämligen också betydande. Ett exempel kan hämtas från tjänsten vid Nya Elementarskolan. Han såg där till att ett lånebibliotek för eleverna inrättades. Enligt hans åsikt var det nämligen av största vikt, att eleverna fick möjlighet att låna och läsa de svenska klassikerna. I en redogörelse för sitt arbete med att bygga upp biblioteket känner man igen hans, såsom Fredrik Böök har uttryckt det, "praktiska grepp, uppslagsrikedom, den både agitatoriska och organisatoriska talangen samt den brinnande iveren att uppfostra, påverka och förädla".

Det tycks som Artur Hazelius vid den här tiden intar en genomtänkt litteraturpedagogisk hållning. Ett viktigt inslag i denna är uppfattningen att litteraturhistorien främst skall finnas med i undervis-

ningen för att binda samman de olika texterna, en inställning, vågar jag säga, som inte ens i våra dagar helt har slagit igenom i gymnasieskolan. I egenskap av huvudlärare i modersmålet vid Högre lärarinneseminariet skriver han 1865 i ett utlåtande angående skolans lärokurser vidare:

Lärare tage sig här noga till vara att skjuta öfver målet, gifve akt på lärjungarnas ålder, skolans uppgift och poesiens väsen, samt låte ej af missförstånd nit förleda sig att ingå i djupsinniga framställningar af den eller den skaldens verldsåsig och utvecklingsgång, ty detta tillhör icke skolan, eller att alltför mycket sönderplocka, vrida och vända ett skaldestycke, hvarigenom lätt den poetiska doften går förlorad. /---/ Dessutom tillhör det läraren i modersmålet att fästa sina lärjungars uppmärksamhet vid arbeten inom den skandinaviska skönlitteraturen, som äro egnade att odla deras smak och sinne för det sköna, att tjena dem till goda förebilder, samt att väcka och underhålla deras kärlek till fäderneslandet.

Det är sålunda ingen överdrift att påstå, att Artur Hazelius visste vad han ville med skolans litteratur och litteraturundervisning, när han blev en i den redaktionsgrupp som skulle sammanställa och ge ut en läsebok för folkskolan. Propåer hade kommit redan i början av 1860-talet om att staten skulle ombesörja utgivandet av en läsebok för eleverna i folkskolan. Den hade nämligen alltifrån sin start saknat möjligheter att på ett lättillgängligt sätt förse sina elever med profana texter. Psalmboken och Nya testamentet var vad som huvudsakligen kunde erbjudas i samband med övningar i innanläsning. Detta uppmärksammades av de statliga folkskolinspektörerna, som i samband med det första inspektörmötet 1862 "uttalade den önskan, att staten måtte utfästa premier för att uppmuntra till författande av en för folkskolan lämplig läsebok".

Visserligen fanns det föregångare. En sådan var J.M. Wingses *Läse- och Lärobok för*

Folkskolor i två delar, utgiven först 1828 men även senare i flera omarbetade upplagor, varav den sista 1859. Den var dock mycket mer lärobok än läsebok, eftersom endast ett enda kapitel innehöll skönlitteratur. Just 1859 utkom också J. Bäckmans lilla *Läsebok för folkskolor*. Där var det "realencyklopediska" jämfört med Wingses bok kraftigt nedtonat och hade därmed en struktur, som gör att det är Bäckmans antologi som får ses som den närmaste föregångaren till *Läsebok för folkskolan*. Till föregångarna bör även räknas de läseböcker som utgavs i Norge och Danmark, båda med ett brett ämnesinnehåll och båda utgivna på statligt initiativ. Norge fick sin *Læsebog for Folkeskolen og Folkhjemmet* 1863 och Danmark *Dansk Læsebog for Skole og Hjem* året efter.

Det blev historieprofessorn och från 1863 ecklesiastikministern F.F. Carlson, som med stor energi kom att driva läseboksfrågan. Han omgav sig i sin egenskap av redaktionschef med ett flertal medarbetare, men det egentliga redigerings- och utgivningsarbetet ombesörjdes av en kommitté bestående av, förutom honom själv, historiedocenten Hans Forsell, lektorn i historia J.R. Pallin och så alltså Artur Hazelius.

Något närmare samarbete tycks inte ha förekommit i kommittén, utan var och en arbetade för sig under direkt ledning av statsrådet Carlson. Det verkar också ha varit så, att Artur Hazelius svarade för den största arbetsinsatsen. Dock har han vittnat om att hans beslutanderätt var mycket begränsad; trådarna hölls samman av F.F. Carlson, som även fattade de avgörande besluten. Följande brev kan tjäna som en illustration till Carlsons vänliga men bestämda sätt att styra företaget:

Bäste Herr Lektor!

Efter närmare övervägande finner jag det vara mest ändamålsenligt, om Hr Lektorn skulle vilja

först fullända sin öfversättning af stycket ur Nils Saga, och sedan företaga det arbete afseende det geografiska eller naturskildringarne, hvarom Hr Lektorn talat med Mag. Pallin för att därefter genomgå öfriga afdelningar med hänseende till språket.

Vänskapsfullt
F.F. Carlson

Brevet är daterat 8 oktober och årtalet är sannolikt 1867. I den utförliga granskning Simon Nordström – för övrigt nära vän till Hazelius – gör av läseboken i *Svensk litteratur-tidskrift* finns en närmare redogörelse av just Hazelius medverkan: ”Den första afdelningen är till det mesta redigerad af hr Hazelius, som af de deri ingående styckena valt ungefär halfva antalet; den andra af hr Pallin och A.A. Holmgren, hvarvid dock hr Hazelius bidragit med val af ungefär fjerdedelen af antalet stycken /.../.” För den sjunde delen, alltså en grupp danska och norska texter, svarade Hazelius ensam.

Vid sidan av detta gjorde Hazelius en annan och mycket väsentlig insats. Det var nämligen han som fördelade styckena på ett pedagogiskt tillfredsställande sätt, och det var han som drog ”försorg om likformighet hela läseboken igenom med afseende på rättstafning, interpunktering och satsbyggnad”. Och som Fredrik Böök skriver: ”Säkerligen har det föresvävat honom, att denna läsebok, varur otaliga svenska barn skulle hämta sina föreställningar och sin kunskap, erbjöde ett enastående tillfälle att rena och stärka språkkänslan, rätta vad som växt skevt, och inpräglade de riktiga grundstenarna.”

Samtidigt råder ingen tvekan om att Artur Hazelius i kommittéarbetet endast i begränsad omfattning fick igenom sina önskemål beträffande urvalet. I ett brev till lektor C.J. Bergman i Visby, daterat den 15 november 1868, kan man utläsa ett visst missnöje med att stöta på patrull hos F.F. Carlson. Han sticker inte heller

under stol med sina planer på att i en egen antologi ensam få svara för innehållet.

I brevet finns både tanken på ett komplement till den läsebok som ännu icke är utgiven och en formulerad titel. När så *Fosterländsk läsning för barn och ungdom* kommer ut, möter läsaren mycket av det stoff som F.F. Carlson inte ville ha med, alltså sagor, sägner, folkvisor och vallvisor, kompletterat med senare gjorda textfynd.

I slutet av 1868 kommer sålunda både *Läsebok för folkskolan* och *Fosterländsk läsning* ut. Till sin karaktär är de båda antologierna ganska olika. I *Läsebok för folkskolan*, som omfattar hela 564 sidor, finns vid sidan av skönlitteraturen ordspråk och sederegler samt en lång rad faktatexter i så skilda ämnen som naturkunskap, geografi, historia och religion. I *Fosterländsk läsning* dominerar på de 200 sidorna skönlitteraturen på ett helt annat sätt. Dock finns där även gåtor och ordspråk samt exempel på ”hårdande kroppsöfvingar” och lekar.

På omslaget till *Fosterländsk läsning* möter läsaren ett träsnitt föreställande Tor och hans bockar. På titelsidan finns ännu ett träsnitt, där en liten pojke står framför en hög runsten i en björkbacke vid en sjö- eller havsstrand. Detta fosterländska anslag förstärks av att den första av bokens två avdelningar inleds med följande tänkespråk: ”Lyssna till den granens susning, /vid hvars rot ditt bo är fästadt!” och den andra av Geijers ord ”Från fäder är det kommet; till söner skall det gå, / så långt, som unga hjertan ännu i Norden slå.”

Hazelius har också markerat det fosterländska med hjälp av läsebokens inledande och avslutande dikter, Bernhard Elis Malmströms ”Fosterlandet” respektive Gudmund Leonhard Silfverstolpes tio strofer långa ”Sverige”. Men är då *Foster-*

ländsk läsning mer fosterländsk än *Läsebok för folkskolan*?

Om man jämför de båda antologiernas inslag av dikter, faller det sig naturligt att svara nej på den frågan. I siffror kan det uttryckas sålunda: Medan det i *Fosterländsk läsning* finns två klart uttalade fosterländska dikter – de ovannämnda – har läseboken hela fjorton sådana. Men bilden är något mer komplicerad än så.

I sin egen antologi kunde Artur Hazelius ta med det folkloristiska stoff han inte fick ta med i läseboken: gåtor och ordspråk, beskrivningar av kroppsövningar och lekar, sagor och sägner, vallvisor och barnsånger. Till detta kommer också inte mindre än tio sidor med utdrag ur *Njals saga*, som vid den här tiden felaktigt uppfattades som gemensam nordisk litteratur. Alla dessa till sin natur fosterländska inslag tillsammans med bokens titel och förord understryker kraftigt det patriotiska syftet med boken. Kort sagt, och utan ytterligare jämförelser med *Läsebok för folkskolan*: Artur Hazelius antologi är mycket fosterländsk.

Det finns ytterligare andra inslag i Hazelius bok, vilka saknas i läseboken. Hazelius har sålunda givit utrymme åt ett par sidor med ord- och begreppsförklaringar, korta författarpresentationer och ett förord. Där deklarerar Artur Hazelius att han vill se sin bok inte minst som ett korrektiv: Det går inte att förneka att den litteratur som erbjuds den svenska ungdomen ”ofta måste domfällas såsom i hög grad torftigt, språket mindre vårdat, ja icke sällan /.../ nästan alldeles förderfat”.

Därefter utvecklar Hazelius sitt dubbla syfte med antologin. För det första vill han bringa ordning i det svenska språket, närmare bestämt dess ordböjning, stavning och interpunktion. För det andra önskar han redan från läsarens

första, nästan stapplande steg leda honom in på den svenska litteraturens klassiska mark, lära honom att redan i de spåda åren älska det fosterländska elementet i vår litteratur, gifva honom sinne för det ädla och det sköna uttrycket och särskilt ifrån modersmålets synpunkt bidra till hans fosterländska uppfostran.

Fosterländsk läsning kom ut till julen 1868 och såldes i 4.000 exemplar under fem månader till ett pris av 1 kr och 50 öre. Detta kan jämföras med 25.000 förstaupplagan av *Läsebok för folkskolan*, som tack vare statlig subvention kunde erbjudas folkskolorna till ett pris av 75 öre. Mottagandet blev hur som helst i stort sett mycket positivt. Ett exempel kan hämtas från *Aftonbladet* den 22 december 1868. Den anonyme recensenten vill

med nöje fästa uppmärksamheten å den af en i sin sak lika kunnig som henne varmt hängifven och ytterst noggrann litteratör utgifna första samling af ”Fosterländsk läsning”, som i dessa dagar lemnat pressen. Må denna julgåfva af varaktigt värde ej bli undanskymd af det myckna julkramet!

Innan recensenten övergår till en rad språkvetenskapliga kommentarer fälls även omdömet, att Artur Hazelius ”med synnerlig omsorg och skicklighet gått till väga i utförandet af sin plan och sålunda åstadkommit ett arbete, hvars början måste med tillfredsställelse helsas, liksom dess utlofvade fortsättning på det lifligaste förordas”.

Den 30 december återfinns en mycket lång recension av läseboken i *Stockholms-Posten*. Recensenten, som även här är anonym, koncentrerar sig visserligen i huvudsak på antologin i dess egenskap av ett språkligt mönster. Dock finns utrymme för en eloge för ett lyckat urval av texter: ”Ur litterär synpunkt kan den lilla boken i korthet karakteriseras såsom ett väl lyckadt försök att erbjuda den svenska ungdomen en god läsning. Vi tro att ett bättre

urval knappast någonsin varit gjordt.”

Den ovan nämnde Simon Nordström avslutar sin långa recension i *Svensk litteraturtidskrift* av en rad nordiska läseböcker med att sia om en sådan framgång för *Fosterländsk läsning*, att det skulle vara förvånande om det första ”häftet” inte skulle följas av flera andra. Detta kröner han med följande slutmening:

Hvar och en, som nitälskar för det svenska språkets renhet och rätta bruk, men ej kan göra dess studium till sin hufvudsak, skall säkerligen i likhet med oss med glädje mottaga hvarje nytt verk af hr Hazelii hand, viss att deri finna mången dyrbar anvisning om modersmålets begagnande.

1869 utkom en andra upplaga av *Fosterländsk läsning*. Innehållet var detsamma och enda skillnaden var att det tillkommit illustrationer, ”till största delen tecknade för boken av framstående konstnärer”. Men mer än så blev det inte. En förklaring som har framförts, bygger på att ortografin och språkformerna avvek för mycket från det som gällde i skolan. En annan orsak kan ha varit att innehållet och uppläggningsen inte var tillräckligt didaktisk, då sett i motsats till *Läsebok för folkskolan*. En tredje anledning till en utebliven fortsättning skulle kunna vara att boken var för idealistisk i sin fosterländskhet, ”dess patriotism för abstrakt för de breda lager av folkets barn, som boken vände sig till”, för att citera Herman Geijer och Olof Östergren i en uppsats i *Språk och stil* 1919.

Att Artur Hazelius emellertid hade planer på fortsatt läsebokutgivning framgår av material, som finns i Nordiska museets Hazelius-samling. Ett kuvert i denna har anteckningen ”Att använda såsom manuskript till en möjlig 3:dje upplaga af Första samlingen”. Mer intressant är manus till en andra del av *Fosterländsk läsning*.

Materialet, prosa och lyrik, är sorterat i kommande läseboksavdelningar: Sverige i allmänhet, Götaland, Svealand, Stockholm och – med mycket få texter – Norrland.

Av detta blev dock intet. Däremot utgav Artur Hazelius 1870 under rubriken *Svensk folkläsning* tre häften, ”Valda sånger”, ”Om konstgjorda fogelbon och deras innebyggare” av zoologen A.E. Holmberg samt ”Kapellet” av C.J.L. Almquist. Samma år utkom även *Småskrifter för folket*, bestående av 11 små häften. Enligt Hazelius levnadstecknare Gösta Berg, medförde Artur Hazelius alltid dessa folkskrifter under sina många och långa resor i Sverige. På så sätt kan man säga att Artur Hazelius gjorde en mjuk övergång från ett skede i livet till ett annat, från att fram till 1872 ha varit fullt sysselsatt som modernmållärare, språkman och antologiredaktör till att med stor kraft verka som museiman.

Litteratur

Vill man läsa om Artur Hazelius i dennes egenskap av litteraturpedagog och antologiredaktör, bör man gå till de två biografier som finns om honom: Fredrik Böök, *Artur Hazelius. En levnadsteckning* (1923) och Gösta Berg, *Artur Hazelius. Mannen och hans verk* (1933). Bök är den mest utförlige. Hazelius skymtar även i samband med framställningar vad gäller *Läsebok för folkskolan*. Här kan nämnas Herman Geijer & Olof Östergren, ”Folkskolans läsebok” i *Språk och stil* (1919), Hjalmar Berg, ”Hur Läsebok för folkskolan kom till” i *Skola och samhälle* (1934), Anna Sörensen, *Svenska folkskolans historia* (1942) och Lars Furuland, *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser* (1991). Otryckt material finns i Nordiska museets arkiv, t.ex. Hazelius privata korrespondens och minnesanteckningar. Här finns såväl ”förkastadt gods”, ett 40-tal dikter som inte fick plats i första samlingen, som material till en andra del av antologin. Intressant är också en korrekturupplaga av första samlingen, där de rikliga stavningsrättelserna vittnar om Hazelius ambition att försöka få gehör för sin syn på hur det svenska språket borde stavas. Detta ledde till att några recensioner, t.ex. en mycket lång sådan i *Post- och inrikes tidningar* 16–17 mars 1869, huvudsakligen ägnade sig åt stavningsdiskussioner.